

חיבור יפו לחשמל של רוטנברג

שמואל גילר

ביום שישי, ה-16 בנובמבר 1923, בשעה חמש אחרי הצהריים, הגיעו פנחס רוטנברג ומושל יפו אדוארד קמפבל אל הטרנספורמטור שניצב בפינת שדרות המלך ג'ורג (היום שדרות ירושלים), כדי להפעיל את תאורת העיר החדשה. "שפע של אור האיר את כל רחוב בוסטרוס" דיווח עיתון 'הארץ' יומיים לאחר מכן. באותו בוקר, כך דווח, נחפזו עובדי חברת החשמל להתקין את פנסי התאורה לאורך רחוב בוסטרוס, כיכר השעון, ולאורך דרך עג'מי (רחוב יפת) עד בית החולים הצרפתי. מבנה הטרנספורמטור שעוצב בידי האדריכל אלכסנדר ברוולד, וניצב עד היום בפינת 'גן השניים' (רחוב יפת ורחוב ציונה תג'ר), ועמוד חשמל קשיש בפינת רחוב דוד רזיאל ויונתן רטוש, הם השרידים שנותרו כדי לספר על פרשת חיבור יפו לרשת החשמל החדשה של פנחס רוטנברג בתל-אביב. זו התנהלה על רקע המאבק הלאומי בין היהודים לערבים.

באוגוסט 1921, במהלך הדיונים בנושא בפרלמנט הבריטי, פרסם העיתון 'פלסטין' כתבה על תכניתו של רוטנברג ליצר חשמל. בכתבה הובעה מחאת הערבים על כך שלא התייעצו אתם בנושא, והתנגדותם "שאוצרותיהם ימכרו לזרים". עורך העיתון עיסה אל עיסה טען שהערבים מתנגדים לזיכיון משום "שבו תלויים חייהם ונשמתם". הם מתנגדים שזרים ישלטו על אמצעי ההובלה של האור, ועל המים שהם שותים ובהם משקים את פרדסיהם ואת בהמותיהם. הם מסרבים להיות תלויים ביהודים. הוא כתב: "אם ירצו, ירוו את צימאוננו, ולא נשאר צמאים. אם

¹ גלוית האחים אליהו. מאוסף ד"ר דליה לוי אליהו

ירצו, יאירו את מעונינו, ואם לא, נשאר שרויים בחשכה". בספטמבר 1921 אישרה ממשלת המנדט הבריטי לרוטנברג את הזיכיון לניצול מי הירקון לייצור חשמל, ומאחר ואדמות הנהר היו בתחומה של עיריית יפו, הפך נושא מפעל החשמל וחיבורו ליפו לסערה פוליטית שנמשכה כשנתיים.

כשחזר רוטנברג מלונדון והחל במגעים עם עיריית יפו ובעלי הקרקעות על גדות הירקון, החל מסע התנגדות שהסעיר את הרוחות ביפו. העירייה החליטה להעלות את הנושא לדיון ציבורי. עורך 'פלסטין', שהיה מראשי מחנה המתנגדים לזיכיון, כתב שהערבים יתנגדו לרישיון שניתן על ידי ממשלת לונדון, משום "שפלסטינה היא ארץ הפלסטינים, ולא ארץ הלונדונים. אין זו זכותם לתת לאחרים מתנות על חשבונם, ואם הם רוצים לתת מתנה, שיתנו מאחוזתם הם. ליהודי הרומני כמו רוטנברג, או ליהודי הפולני, האוסטרי, האנגלי או הצרפתי, אין כל רשות לקבל רישיונות ניצול בארצנו". לדבריו, "אם יתנו לערבים זמן מספיק עד שיצאו מהמשרב שהיהודים הביאו עליהם, הם יוכיחו שהם יכולים לתקן את הארץ בעצמם".

כשפורסמה ביוני 1922 ידיעה בעיתוני לונדון לפיה הודיע רוטנברג על כך שהגיע להסכמה עם עיריית יפו, עוד בטרם נחתם ההסכם, היא עוררה מהומה. עומר אלביטאר, נשיא האגודה המוסלמית-נוצרית, פנה בשאלה לראש העירייה עאסם בק אסעיד, וזה ענה כי לא התקיים כל משא ומתן עם רוטנברג, לא בעל פה ולא בכתב. לדבריו התקיימו מגעים בנוגע לתכנית הירקון באמצעות הממשלה, והם נסבו רק על אפשרות שימוש במי הירקון לייצור חשמל, ואם יש בכך תועלת. העירייה מינתה מומחה מטעמה כדי ללמוד את הנושא. הממשלה שלחה לעירייה את החוזה עם רוטנברג והורתה לה להעביר לרשותו את הקרקעות הנדרשות, בהתאם לחוקי ההפקעה לצרכי ציבור. היא גם הורתה לשלוח התראות לבעלי הקרקעות לבל יזרעו אותן. לדברי ראש העירייה, כשהיא מצאה עצמה לפני "עניין שנגמר", ובהרגשתה ששתיקתה תחשב כהסכמה, היא החליטה לשם שמירת זכויותיה וזכויות התושבים, לקחת חלק בתכנית הירקון אולם תחת תנאים: היא התנתה שהמפעל יעבור לרשותה לאחר 32 שנים; שתהייה לעירייה ולתושבים הזכות לקנות 60% מהמניות במקום 25% שקבע הסכם הזיכיון; שהעירייה היא שתקבל על עצמה את חלוקת החשמל בעיר; שהיא תשתתף במועצת המנהלים, ותהייה רשאית לדחות או להסכים לכל שינוי בחוקי החברה.

לנוכח ההתנגדות להקמת תחנת החשמל על הירקון, החליט רוטנברג על הקמת תחנת חשמל בתל אביב, במקום בו שכנה החווה לדוגמה ('מודל פארם' שהוקמה באמצע המאה ה-19 ונטשה). תחנת הכוח ברחוב החשמל החלה לפעול ב-29 במאי 1923. בעקבות ההתנגדות הגוברת לתכנית רוטנברג החליטה עיריית יפו לזמן אספת נכבדים כדי לברר את דעתם. באספה השתתפו: השייח' תאופיק דג'אני, המופתי הקודם; עומר אלביטאר, נשיא האגודה המוסלמית-נוצרית; עבדללה דג'אני, חבר המועצה המוסלמית; סעיד אבו-חדרה, ורג'יב אל-אימאם. מקרב הנוצרים השתתפו אלפונס אלונסו, מנהל בנק די רומא; דימטרי טאדרוס, בעל מלון 'פארק', ועיסה אל עיסה, עורך 'פלסטין'. מקרב היהודים השתתפו: יוסף אמזלג, משה מטלון, יהושע אברביה, ויוסף רוקח. בעקבות דברי טאדרוס כי תכנית רוטנברג היא אחת התוצאות של הבית הלאומי היהודי, לו התנגדו המשלחת הערבית והוועד הפועל, הוחלט להודיע כי דעת הקהל מתנגדת לתכנית.

עם הפעלת תחנת הכוח בתל אביב החל מושל יפו ללחוץ על העירייה לקדם את ההסכם עם רוטנברג. במאי 1923 הוא פרסם הודעה רשמית שקבעה כי לנוכח אי ההבנה בעניין מגעי רוטנברג עם העירייה, הוא מינה ועדה כדי לבחון את הנושא. לאחר דיון סוער בן שעתיים וחצי הוחלט כי הארת העיר על ידי חשמל היא זכותה של העירייה, ורק היא יכולה להעניק זיכיונות. עוד הוחלט שזיכיון רוטנברג נוגד את חוקת הארץ, ואינו כולל את יפו. לנוכח אי התועלת שבתכנית והתנגדות התושבים, יעצה הוועדה לעירייה שלא להסכים לתכנית. הוחלט גם לקיים אספה גדולה שבה יהיו נוכחים נציגים מכל רחבי הארץ. הפעלת תחנת החשמל בתל אביב ולחץ המושל, הביאו להיחלשות ההתנגדות. הוא הודיע כי לעירייה אין רשות חוקית לייצר חשמל באופן עצמאי, וזכות הממשלה להעניק זיכיון כפי שנעשה. על העירייה להחליט רק בנושאים הכספיים הקשורים בהסכם. המאמצים נשאו בסופו של דבר פרי, וב-12 בנובמבר 1923 החליטה מועצת העירייה, ברוב של אחד עשר חברים נגד אחד, לאשר את ההסכם עם רוטנברג. המתנגד היה סעיד נבולסי, בעל ארבעה הבתים שניצבו בעבר בפינת רחוב אילת ורחוב המרד, עליו סופר שהתעשר בגלל שכנוי היהודים. המועצה החליטה גם על מינוי ועדה לבחינת סעיפי הסכם ההתקשרות.

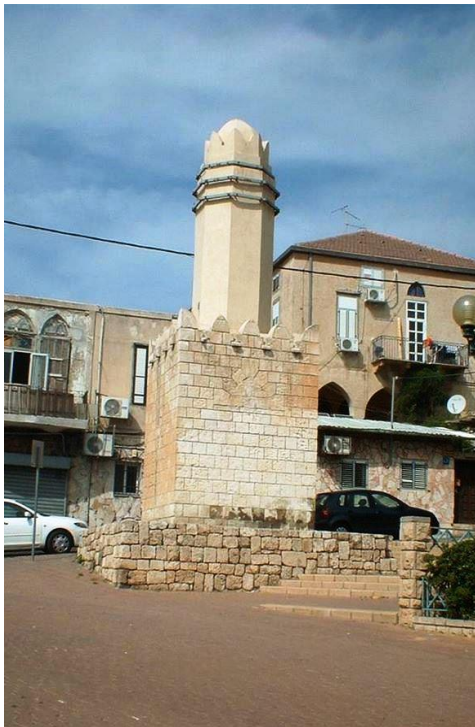
החלטת מועצת העירייה עוררה ויכוחים סוערים אחרי תפילת יום השישי במסגד. בעקבות נאומי התנגדות שנישאו באירוע, הגיעו תושבים לבניין העירייה והודיעו לראשיה שהם אינם נחשבים יותר לבאי כוח העם. המושל הופיע בפני אספת המועדון המוסלמי, אולם החלטת חברי המועדון הייתה שלא לקבל את מפעל רוטנברג, אלא להחרימו. המשתתפים הביעו אי אמון בעירייה, ודרשו בחירות חדשות ללא שיתוף היהודים. על חברי הוועדה העירונית שבחנה את פרטי ההסכם עם רוטנברג נמנו נציגי כל העדות: עלי מוסתקים המוסלמי (לימים סגן ראש העירייה), מסעוד סייאג' הנוצרי, ויוסף אליהו שלוש היהודי. סיכומי הוועדה והחתימה על ההסכם נמסרו לידיו של סגן ראש העירייה הנוצרי קיסר ערקתנג'י. ראש העירייה עצמו נעדר מהאירוע ותלה את ההחלטה בהיעדרותו.

מאחר ורוטנברג דאג מבעוד מועד להכנת מערכת הכבלים ובניית תחנת הטרנספורמציה בשדרות ירושלים, ניתן היה לחבר את העיר במהירות למערכת האספקה. ב-16 בנובמבר 1923, חנך כאמור המושל את פתיחת הזרם לתאורת רחובות יפו. עמודי התאורה ספגו פגיעות יום יומיות, והסוחרים שליד חנויותיהם נופצו הפנסים ספגו קנסות גדולים. הנוצרים ביפו, שעמדו בראש מחנה המתנגדים לחיבור החשמל לתחנה היהודית, היו בסופו של דבר הראשונים שבקשו להתחבר אליה, ותחנת טרנספורמציה נבנתה למרגלות הגבעה עליה בנו את בתיהם ('גבעת ארקתנג'י'). החלקה של האחים נאסיב ואיזאת אל-חאג', בפינת יפת וציונה תג'ר, הופקעה לצורך כך. על יתרת השטח הוקם בשנת 1998 'גן השניים' להנצחת זכרה של הנערה אילנית אוחנה שנרצחה במרס 1992 בפיגוע חבלני ביפו, ולזכרו של עבד אל כארים אלג'אני שנחלץ לעזרתה ונרצח אף הוא.

החיבור הביתי הראשון לרשת החשמל התבצע ביום חגה הלאומי של צרפת, ב-14 ביולי 1924, בביתו של אלפרד רוק, נוצרי עשיר שהיה מהמנהיגים הערביים הקיצוניים והשתייך למפלגתו של המופתי חאג' אמין אל-חוסייני. בן-ציון דיקובסקי, שהיה מנהל היחידה בחברת החשמל שטיפלה

בצרכני החשמל בתל-אביב ויפו, סיפר על כך בספר זיכרונותיו 'מי אור'. לדבריו רוטנברג ידע שהנוצרים מעוניינים להתחבר אל רשת החשמל, אך חוששים שהם יוצגו כמשתפי פעולה עם היהודים. דיקובסקי, שהכיר את אשתו הצרפתייה של רוק באמצעות מהנדס ערבי ממשפחה מיוחסת שעבד בחברת החשמל, הפך לדבריו את רוק "לסוס הטרויאני", באמצעותו חדר החשמל ליפו.

דיקובסקי וחברו המהנדס הערבי ממשפחת כאלדי הירושלמית, שאביו היה הקונסול התורכי בבורדו, החלו לבלות בבית רוק בערבי תרבות וקריאה עם גברת רוק הבלונדינית היפהפייה ואחותה. במהלך המפגשים החל דיקובסקי להעלות בפניה את היתרונות הגדולים הטמונים במערכת החשמל. לדבריו, לאחר "פעולות ריכוך" העלה בפני אלפרד רוק את הרעיון להאיר את גן ביתו בחגיגת יום הבסטיליה שהיה נוהג לערוך מדי שנה, אליה הגיעו עשירי העיר, הקונסולים, מנהלי הבנקים ונציגי חברות זרות. רוק היסס בגלל חששו מתגובת הרחוב, אך לאחר מסע שכנוע נוסף של רעייתו (לה חזר דיקובסקי ואמר כי "חשמל זו ציביליזציה"), ניאות לבסוף אלפרד רוק להצעה. עובדי חברת החשמל "עבדו כמשוגעים" כדי להספיק להאיר את הגן לקראת החגיגה. האורחים הופתעו לראות את התאורה בשלל הצבעים, והדיפלומטים הזרים חייכו זה לזה כשהבינו שרוטנברג הצליח במשימה עליה נאבק. הנושא הפך לשיחת היום בעיר, ורוק נהנה מהפרסום הרב לו זכה, אך לדברי דיקובסקי הוא לא העלה על דעתו את התפקיד אותו מילא בסיוע לרוטנברג לממש את הזיכיון שלו על פני כל ארץ-ישראל. שנה לאחר החגיגה בביתו של רוק, רובה של יפו כבר חובר לרשת החשמל של רוטנברג.

השנאי בפינת 'גן השניים' ברחוב יפת

העמוד ברחוב דוד רזיאל פינת רטוש

